

**НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАРАН А, ИЛМАНАН А МИНИСТЕРСТВО
ТИЕТОЪХНАЧУ КОРМАТАЛЛИН ДЕШАРАН
ПАЧХЪАЛКХАН БЮДЖЕТАН УЧРЕЖДЕНИ
«НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАР КХИОРАН ИНСТИТУТ»**

**НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАРАН А, ИЛМАНАН А МИНИСТЕРСТВО
ПАЧХЪАЛКХАН КАЗЕННИ УЧРЕЖДЕНИ
«НОХЧИЙН МЕТТАН ИНСТИТУТ»**

**Коъртачу ишколан
5–8 классашна лерина
«ЙЕШАР» проект кхочушйаран
нохчийн меттан,
литературин хъехархочун
белхан алгоритм**

Галашо:

5–8 классийн дешархойн нохчийн меттан, литературин хаарш (дешаран ардамаш) кхиоран кепаш кхачаме йалор:

- дешнаш, предложенеш, шайн барамца 90 дашал кIезиг а, 100 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан (5-чу классийн дешархошна);
- дешнаш, предложенеш, шайн барамца 100 дашал кIезиг а, 110 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан (6-чу классийн дешархошна);
- дешнаш, предложенеш, шайн барамца 110 дашал кIезиг а, 120 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан (7-чу классийн дешархошна);
- дешнаш, предложенеш, шайн барамца 120 дашал кIезиг а, 140 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан (8-чу классийн дешархошна);
- йеллачу тема йешначу текстан буха тIехь, произведенийн чулацамца догIуш, 5–8 предложенел кIезиг доцу йозанан аларш хIитто (5–6 классийн дешархошна);
- йеллачу тема йешначу текстан буха тIехь, произведенийн чулацамца догIуш, 8–10 предложенел кIезиг доцу йозанан аларш хIитто (7–8 классийн дешархошна).

Нохчийн меттан, литературин хьехархочун болх кхочушбарехь рекомендацеш**1. Нохчийн меттан, литературин тIетоьхна белхаш кхочушбархьама дешархошкахь хила деза хIокху барамехь тетрадаш:**

№	Предмет	5–8 классаш
1	Нохчийн мотт	1 тетрадь
2	Нохчийн литература	1 тетрадь

Дешархоша пайдаоьцу 12–18 кехатах лаьтгачу шуьйра могIанаш долчу стандартни тетрадех.

Предметан тетрадь цIена лело деза. Цуьнан мужалта тIехь хила дезачу йозанан кеп:

Соьлжа-ГIалин № 5 йолчу гимназин
7 А классан дешархочун
Эскиева Асетан
нохчийн меттан
тIетоьхначу белхийн тетрадь

Комсомольскера йуккьерчу ишколан
6 В классан дешархочун
Адамов Аюбан
нохчийн литературин
тIетоьхначу белхийн тетрадь

2. Нохчийн меттан тIетоьхна белхаш вовшахтохар кхочушдо кIиранах цкъа.

КIиранан хьалхарчу урокехь 5-чу классийн дешархошна шен барамца 90 дашал кIезиг а, 100 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан. 6-чу классийн дешархошна шен барамца 100 дашал кIезиг а, 110 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан. 7-чу классийн дешархошна шен барамца 110 дашал кIезиг а, 120 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан. 8-чу классийн дешархошна шен барамца 120 дашал кIезиг а, 140 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан.

Цу дийнахь дешархошна нохчийн меттан урокехь цIахь кхочушбан цхьаннал сов йозанан болх ца ло, оьшуш хилахь Iамийнчу темина тIетоьхна цIера болх бала йиш йу барта кхочушбан: бакьо Iамо, и. д. кх. а. ТIейогIучу дешаран урокехь дешархоша болх кхочушбина а, таллам бан дIабелла а хила беза. Хьехархочо дешархойн белхаш толлу. Маххадоран критерешца йогIуш, тетрадаш тIе оценкаш хIиттайо. ТIедогIучу кIиранахь тетрадаш дешархошка дIало керла болх кхочушбайта.

Билгалдаккхар. *Кечийнчу кепа тIера схьайаздар – тIера схьайазйан луш йолу текст, элаш йукъахдитина доцуш, тIетоьхна тIедахкари доцуш хила йеза; оцу белхан Iалашо йу, гIалаташ а, талхориш а доцуш, текст нийса схьайазйар.*

Схьайаздаран йацйина алгоритм.

1. ДIайеша предложени, иза йуха дагахь схьайийца.
2. ДIайеша предложени кхин цкъа а, иза йазйина ма-йарра.
3. Предложени дIайазйеш, хIора дош деша хьайна дагахь ма-латтара.
4. Йазйинарг талла. ХIора дош деша. Текст схьайелла, йазйинарг текстаца йуста.

3. Нохчийн литературин тIетоьхна белхаш вовшахтохар кхочушдо кIиранах цкъа.

КIиранан шолгIачу урокехь 5–6-чуй классийн дешархошна цIахь кхочушбан безачу йозанан белхан тIедиллар ло билгалйаьккхинчу темина йешначу текстан буха тIехь йозанан алар хIотто. Алар 5–8 предложенел кIезиг доцуш хила деза.

7–8-чуй классийн дешархошна цIахь кхочушбан безачу йозанан белхан тIедиллар ло билгалйаьккхинчу темина йешначу текстан буха тIехь йозанан алар хIотто, 7–8-чуй классашкахь алар 8–10 предложенел кIезиг доцуш хила деза.

Цу дийнахь дешархошна нохчийн литературин урокехь цIахь кхочушбан цхьаннал сов йозанан болх ца ло, оьшуш хилахь Iамийнчу темина тIетоьхна цIера болх бала йиш йу барта кхочушбан: произведени къастош йешар, чулацам схьабийца кечамбар, и. д. кх. а. ТIейогIучу литературин урокана дешархоша болх кхочушбина а, таллам бан дIабала кийча а хила беза.

Хъехархочо дешархойн белхаш толлу. Маххадоран критерешца йогӀуш, тетрадаш тӀе оценкаш хӀиттайо. ТейогӀучу литературин урокехь тетрадаш дешархошка дӀало керла болх кхочушбайта.

4. Нохчийн меттан белхан маххадоран критереш

№	Класс	Толлу хаарш	Маххадоран критереш
1	5	Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 90 дашал кӀезиг а, 100 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан	Белхан мах хадабо цхъана оценкица Оценка «5» хӀоттайо цхъа а гӀалат доцчу балхана, ткъа иштта цу тӀехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гӀалат далийтинехь. Оценка «4» хӀоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гӀалат далийтинехь, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гӀалат йа, цхъа а орфографически гӀалат доцуш, 4 пунктуационни гӀалат далийтинехь. Оценка «4» хӀотто йиш йу 3 орфографически гӀалат далийтинехь, нагахь царна йукъахь цхъана бакъонна гӀалаташ делахь. Оценка «3» хӀоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гӀалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хӀотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гӀалат далийтинехь, нагахь царна а, вукхарна а йукъахь доккха доцу а, цхъана бакъонна а гӀалаташ делахь. Оценка «2» хӀоттайо, нагахь балха тӀехь гӀалаташ оценка «3» хӀотторан барамал сов делахь
2	6	Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 90 дашал кӀезиг а, 100 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан	Белхан мах хадабо цхъана оценкица Оценка «5» хӀоттайо цхъа а гӀалат доцчу балхана, ткъа иштта цу тӀехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гӀалат далийтинехь. Оценка «4» хӀоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гӀалат далийтинехь, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гӀалат йа, цхъа а орфографически гӀалат доцуш,

			4 пунктуационни гҀалат далийтинехь. Оценка «4» хҀотто йиш йу 3 орфографически гҀалат далийтинехь, нагахь царна йукьахь цхьана бакьонна гҀалаташ делахь Оценка «3» хҀоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гҀалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хҀотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гҀалат далийтинехь, нагахь царна а, вукхарна а йукьахь доккха доцу а, цхьана бакьонна а гҀалаташ делахь. Оценка «2» хҀоттайо, нагахь балха тҀехь гҀалаташ оценка «3» хҀотторан барамал сов делахь
3	7	Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 100 дашал кҀезиг а, 110 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан	Белхан мах хадабо цхьана оценкица Оценка «5» хҀоттайо цхьа а гҀалат доцчу балхана, ткьа иштта цу тҀехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гҀалат далийтинехь. Оценка «4» хҀоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гҀалат далийтинехь, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гҀалат йа, цхьа а орфографически гҀалат доцуш, 4 пунктуационни гҀалат далийтинехь. Оценка «4» хҀотто йиш йу 3 орфографически гҀалат далийтинехь, нагахь царна йукьахь цхьана бакьонна гҀалаташ делахь. Оценка «3» хҀоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гҀалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хҀотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гҀалат далийтинехь, нагахь царна а, вукхарна а йукьахь доккха доцу а, цхьана бакьонна а гҀалаташ делахь. Оценка «2» хҀоттайо, нагахь балха тҀехь гҀалаташ оценка «3» хҀотторан барамал сов делахь
4	8	Дешнаш, предложенеш,	Белхан мах хадабо цхьана оценкица Оценка «5» хҀоттайо цхьа а гҀалат доцчу балхана,

		шайн барамца 120 дашал кІезиг а, 140 дашал сов а йоцу тексташ нийса схъайазйан.	ткъа иштта цу тІехъ 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гІалат далийтинехъ. Оценка «4» хІоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гІалат далийтинехъ, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гІалат йа, цхъа а орфографически гІалат доцуш, 4 пунктуационни гІалат далийтинехъ. Оценка «4» хІотто йиш йу 3 орфографически гІалат далийтинехъ, нагахъ царна йукъахъ цхъана бакъонна гІалаташ делахъ. Оценка «3» хІоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гІалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хІотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гІалат далийтинехъ, нагахъ царна а, вукхарна а йукъахъ доккха доцу а, цхъана бакъонна а гІалаташ делахъ. Оценка «2» хІоттайо, нагахъ балха тІехъ гІалаташ оценка «3» хІотторан барамал сов делахъ
--	--	--	---

5. Нохчийн литературин маххадоран критереш

№	Класс	Толлу хаарш	Маххадоран критереш
1	5-6	Билгалйаьк-кхинчу темина йешначу текстан буха тІехъ, произведенин чулацамца догІуш, 5–8 предложенел кІезиг доцу йозанан алар хІотто	1. Алар темица догІуш хилар, тема схъайеллар 2 б. – алар темица догІуш ду, нийса жамІаш чулоцу. 1 б. – алар темица йукъ-кара догІуш ду/тема йукъ-кара схъайиллина. 0 б. – алар темица догІуш дац. 2. МаьІнин цхъаалла. 1 б. – алар маьІнин цхъааллица къаьсташ ду. 0 б. – аларехъ маьІнин цхъаалла йац, алар шеца маьІна долуш дац. 3. Къамелан говзалла а, нийса хилар а. 2 б. – алар къамелан говзаллин а, меттан гІирсаш нийса харжаран а лехамашца догІуш ду, къамелан гІалаташ дац. 1. б. – алар къамелан говзаллин лехамашца догІуш ду, амма къамелан гІалат йа меттан

			гІирсаш харжарехь доккха доцу кхачамбацар далийтина. 0 б. – алар дешнийн хьал кьен хиларца кьаьсташ ду, кьамелан гІалаташ далийтина. Лаккхара балл – 5 балл <i>Белхан маххадорехь тидаме эца беза аларан барам, нагахь барам хила безачул лахара белахь, йаьхначу баллаш тІера цхьа балл дІайоккху</i>
2	7-8	Билгалйаьк-кхинчу темина йешначу текстан буха тІехь, произведенин чулацамца догІуш, лаххара а 8–10 предложенел кІезиг доцу йозанан алар хІотто	1. Алар темица догІуш хилар, тема схьайеллар 2 б. – алар темица догІуш ду, нийса жамІаш чулоцу. 1 б. – алар темица йукь-кара догІуш ду/тема йукь-кара схьайиллина. 0 б. – алар темица догІуш дац. 2. МаьІнин цхьаалла. 1 б. – алар маьІнин цхьааллица кьаьсташ ду. 0 б. – аларехь маьІнин цхьаалла йац, алар шеца маьІна долуш дац. 3. Кьамелан говзалла а, нийса хилар а. 2 б. – алар кьамелан говзаллин а, меттан гІирсаш нийса харжаран а лехамашца догІуш ду, кьамелан гІалаташ дац. 1 б. – алар кьамелан говзаллин лехамашца догІуш ду, амма кьамелан гІалат йа меттан гІирсаш харжарехь доккха доцу кхачамбацар далийтина. 0 б. – алар дешнийн хьал кьен хиларца кьаьсташ ду, кьамелан гІалаташ далийтина. Лаккхара балл – 5 балл <i>Белхан маххадорехь тидаме эца беза аларан барам, нагахь барам хила безачул лахара белахь, йаьхначу баллаш тІера цхьа балл дІайоккху</i>

Баллаш пхеабаллан тІегІане йахар

Баллийн барам	Оценка
5 б.	5
4 б.	4
3 б.	3
0–2 б.	2

Четверть йа триместр чекхйолуш, тетрадаш тIе хIиттийна оцeнкаш
вовшахтухий, йуккьера балл билгалйоккху. Иза журнал тIехь четвертан йа
триместран оцeнкина хьалха йолчу колонки чу дIахIоттайо.

Йуххедиллар 1

Массо а дешархочунна цѣахь схъайазйан луш йерг цхъа текст йу.

ТЕКСТАШ 5 КЛАСС

1. Схъайазйе текст.

Мархаш йу стиглахь бодане лаьтташ. Кхин гуш дац бѣаьстенан олхазарш. Сингаттаме йека дитта тѣехь кыг. Гуьйренан шийла мох хьобкху. Гергакхочуш ду оьгѣазе, амма хаза Ia.

Эххар а охъадили доккха, бамба санна, кѣайн ло. Цо дерриг а латта дѣахьулди. Дитташ а, цѣенош а кечдели, кѣайн куйнаш техкина. Шелоно а шен болх дѣаболий. Цо кегийчу а, даккхийчу а хишна тѣеш тохку, дитташ, кораш кечдо исбаьхьчу суьрташца. Махо дѣакхехьначу лайх хилла баьрзнаш лаьтта гобаьккхина.

Iaьн тѣехь дуккха а бу йуьртарчу бахархойн белхаш. Ткѣа бераш а ца Ia мукѣа. Цара олхазаршна йуург таса меттигаш кечйо.

2. Схъайазйе текст.

Со Орган тѣе чѣерий леца оьхура. Орга Iаламат чехка хи ду. Цуьнан цхъайолу меттигаш мелла а кѣорга а, тийна а карайо. Уьш чѣерийлецархочунна мѣара богѣа тамехь йу.

Дика меттиг карийра суна цхъана дийнахь. Мѣера тѣе нѣаьна а боьल्लीна, хи чу тесира ас иза. Дукха хан йалале сан мѣара дѣасахьебан болийра. Ас хьалатоьхча, чѣара бара цунна тѣехь.

Жима айма йира ас сайна. Цу чу хийцира айса лаьцна чѣара.

Цу дийнахь кхин а лийцира ас чѣерий. Уьш а айми чу хийцира.

Дика меттиг хиллера суна карийнарг. Цул тѣаьхьа сой, сан ваший кест-кеста вобдура цига.

3. Схъайазйе текст.

Iалам! И дош доца делахь а, шен чулацам кѣорггера болуш ду. Адамийн а, дийнатийн а, бецийн а, хьаннийн а дахар Iаламах хаьдда хила йиш йолуш дац. Лаьттахь долу дахар Iаламах дозуш, Iаламо латтош а ду. Шен кѣайленах дуьззана, массо а хенахь шен хаза мур болуш ду Iалам.

Самукѣане, хаза бѣаьсте чекхйаьлла йолуш лаьттара. Тѣейогѣуш йара беркате, йовха аьхке. Иза адамашна уггаре а каде мур бу.

Массо а акхарой, олхазарш, шайн бѣаьста дуьненчу йевлла кѣорнеш кхиош, Iалашйеш, уьш когайохуьйтуш, синтем боцуш лелара. Бѣаьста санна, эшарш лобкхуш, ловзуш лела йиш йацара церан.

4. Схъайазйе текст.

Органан шоралла тѣхула долчу сераш тѣхъ кѣац ѣацара. Цхъана сера тѣеяна чѣгѣаг хиира. Жимма цу тѣхъ а ѣийна, ѣуха хъала а гѣаѣтина, дѣаѣахара иза. Амма дукха хан ѣалале, шеца кхо-ѣиѣ чѣгѣаг а ѣолуш, ѣухаѣеара. Чѣгѣагаш моглѣара сераш тѣе охъахевшира.

Дукха хан ѣалале схъагулдѣлира тайп-тайпана олхазарш. Цара дѣалецира серийн кхо га.

Сераш тѣе олхазарш гулдаларан а шен бахъана дара.

Буйса а, ѣуйре а шийла хилча, Органан хи хѣаваал мела хуѣлу. Цу тѣера ѣаѣ гѣуѣтту. Цо Орган тѣхула долу хѣаваѣ малдо, цундѣла сераш тѣхъ кѣац ца соцу. «Хъекъал» долуш ѣолчу чѣгѣагашна иза хаа а хиѣна, цара даѣккхинѣра и орца.

5. Схъаѣазѣе текст.

ѣаѣнан шийла зама. Ша хъаѣккхначу арахъ когаш шершара. Гѣийлачу боларца хи дохъуш ѣогѣура цхъа ѣоккха зуда. Гу тѣе хъалаѣолуш, галѣѣѣлира иза. Когаш шершаш саца а ца ѣѣлла, охъакхийтира зуда. Ѣ гира ша тѣхъ ловзуш волчу ѣумарний, Мохъмадний. Ѣумар велавѣлира. Цунна оѣгѣазваханчу Мохъмада бѣхк баѣккхира. Тѣаккха цо, чѣхка тѣе а ведда, зудчунна хъалагѣатта гѣо дѣра. Вѣдарш ѣуха дуза а дуѣзна, уѣш цѣа а даѣхъира. Зудчо доккха баркалла ѣлира кѣантана.

Шолгѣачу дѣйнахъ хъѣхархочо дѣкачу амалѣх лаѣцна къамѣл дѣра бѣрашка. Ѣерриг класс дѣатѣйнерѣа. Хъѣхархочо дѣйцира Мохъмада сѣлхана зудчунна гѣо дарх лаѣцна. Цу зудчо кѣхат даѣйтина хиллѣра цуѣнга.

6. Схъаѣазѣе текст.

Хаза лаѣтина ѣовха аѣхкѣ чѣкхѣолуш ѣара. Аѣхкѣ чѣкхѣаларх-м ѣалам а, адам а саготта дацара. Тѣѣкхочуш бѣрг токхѣ мур бара – гуѣйре! Уггар хъалха гуѣйре тѣѣкхочуш хилар хѣийтира мангалхоша. Ѣуѣйранна ахъ ладоѣгѣча, хѣзаш хуѣлура нуѣйѣи тѣхъ жѣаѣвнаца цара тусуш долчу мангалиѣйн татанаш.

Гуѣйре ѣола цхъа кѣира хъалха тохѣѣѣлира кѣртарчу дозанѣхъ ѣолу балгаш заѣадаккха. Уѣш жѣм-жѣма ѣѣллалуш лаѣттара.

Билггал гуѣйре тѣѣкхочуш хилар гѣйтуш, аѣхкѣнан тѣаѣххъарчу дѣношкахъ стѣглара схъа нѣкъан узамца хаам бѣра гѣаргѣулѣша. Уѣш, кхо са болчу моглѣнца жут нѣсийна, къѣлбѣхъа доѣхачу мѣхкашка ѣа даккха ѣоѣлхуш ѣара.

Кѣст-кѣста дуѣкъа дохк хѣлуттура, дѣрзаш а догѣура.

6 КЛАСС

1. Схъайазйе текст.

ОьгIазе шок йетташ, кьилбаседехъара схъахъекхна шийла мох эчна, дIадахара буърса Iа. Дешна, хи а хилла, дIаделира лаьмнашца Iиллина ло. Шийлачу, безачу мохъах паргIатдаьлла Iалам, сийна духар духуш, кечделла дIахIоьттира.

Блаьстенан бовхачу малха кIел мелачу махо тулгIенашца техкайора сийначу дитташий, бес-бесарчу зезагашый кьарзыйна раьгIнаш. Мотталора, самадевлла зезагаш, шайн дIасатехкарца вовшашка кортош лестош, вовшийн хьоьстуш, къамеле девлла. Оцу хазачу Iаламе хьажа а, цунах марзо эца а гIерташ санна, гуобаьккхина дашо зIаьнарш а йаржийна хьоьжу малх эсала белакъежара. И исбаьхьа Iалам, и хаза бIаьсте декъалйеш, цуьнга маршалла хоьттуш санна, шабарш деш, самукъане эшарш локхуш, шакарш йетташ хьаннашкахь декачу олхазарийн зевнечу аьзнаша дуьзнера ламанан цIена хIаваь.

2. Схъайазйе текст.

Аьхкенан цхъана довхачу дийнахь, бабас бийцина ирсан тIулг лаха даха дагадеара берашна. Даша ца дайта, хечин когаш хьала а карчийна, когаш Iуьйра волу кхо кIант лаьмнашкахьа хьалавахара.

Оцу дийнахь хи чуьра дукха тIулгаш лехыйра бераша. Седа санна хьаььначу хи чохь уьш дерриш а, жовхIарш санна, лепара. ЦIен, можа, сийна, баьццара, кIайн, Iаьржа долуш, зезагаш санна, хаза дара уьш дерриш а, амма ирсан тIулг царах муьлха бу, царна ца хаьара. Черий локцуш, ловзуш, луьйчуш, самукъадаьлла лелла, сарахь цIа кхечира бераш.

XIетахь дуьйна хийла шераш дIадевлла. Ирсан тIулг ца карийра Микина а, цуьнан жималлин доттагIашна а. XIинца-м хаьа Микина ирсан тIулг каро атта доцийла а, иза хин бердашца лиэха ца безийла а.

3. Схъайазйе текст.

Акха цицигаш дуьххъара суна девзира Казахстанехь. Цигахь дерш а, вайн махкахь дерш а вовшех башха дукха къаьсташ дац. Уьш мелла а овкъаран бос болуш, ул-уллехь Iаьржо бос болу моханаш йолуш ду. Уьш вайн махкахь долчу цицигел мелла а кегий ду.

Цхъана дийнахь со акхачу цициган кIорнешна тIенисвелира. Царах самукъадаьлла, хьоьжуш лаьттира со. Цхъаь сайна схъаэца куьг тIехьошшехь, мичара дели ца хууш, схъаиккхина, хьалхарчу шина коган мIарашций, цергашций сан куьйгах таса а делла, кхозаделира иза, ас сайн вукху куьйгаца озийча а, дIа ца хоьцура цо. TIаккха ас коьрташ шозза буй тоьхча, дIахийцира. Куьг вуно чIогIа лазийнера цо сан, цIий гучу а доккхуш, чкъор а хедош. Ша

дехъ а, шен кЈорнешна тЈехІуттур долуш хиллера и.

4. Схъайазйе текст.

Пхи шо дара сан, Іаьнна кечйинчу алах сан вашас цЈе тесча. Цхъана сарахъ тхойшиъ сирникех ловзуш вара, вовшашна уыш, лета а йеш, тЈеттІа кхуысуш.

Сан ваша, сол ши шо воккхахволу, и ловзар кЈорда а дина, ала тЈе сирникаш кхийса хЈоьттира. Аса мохъ хьоькхура, саца бохуш. ЦЈе эххар а марсайелира, тхойшинга дІа а ца йайъалуш.

Тхойшиъ, божалан тхов тЈе а ваьлла, дЈалечкъира, хъерайаьлладу цЈаре а хьоьжуш. Йол дукха йара, арц санна, ирх а йахана, рагІу санна, йехха йоьттина. Маъхъарий дара тхойшинна хезаш, тхан да а, девежарий а, лулахой а болуш йукъахъ. Тхан дас мохъ беттара, йол йитий, ши кІант схъалаха бохуш. Со воьлхуш а хезна, дас тхов тЈера охъаваьккхира тхойшиъ.

5. Схъайазйе текст.

Хъажмурд шен шийтта шо кхочучу хенахъ дегІана эгІаза, амма вуно тІах-аьлла а, хъуьнар долуш а кІант вара. Жима велахъ а, чохъ а, кертахъ а, ишколехъ а дечу гІуллакхана тЈера вара иза. Шен хене а, дегІан ницкье а хъаьжжана, тЈедиллина гІуллакх, мало а ца йеш, дика кхочушдора цо. Цуьнга балун болчу балха тЈера йухайизош, кхоа ца вора иза дас.

Ишколехъ къинхъегаман урокаш доккхачу хъуьнарца, кхиамца кхочушйора Хъажмурда. Ишколан куьйгалхоша, Сийлаллин грамота а луш, къастош билгалваьккхира иза. КІант дика кхиорна цуьнан денй, нанний баркалла а элира.

Урокашкахъ дика ладугІуш а, кхета гЈерташ а хиларе терра, дешар дика хаъара Хъажмурдана. Девне воцуш, шайца уьйр йолуш хиларна берашна дукхавезара иза. Даима цуьнан векхавелла хиларо а гойтура, даг тЈехъ мекха йоцуш, догцІена иза хилар.

6. Схъайазйе текст.

ЧЈогІа хазачу гІутакх чохъ Іашурина цхъамма совгІатна къоламаш деллера. ГІутакхан негІар тЈехъ диллина стелаЈодан сурт дара, ворхІ тайпана бос а болуш. Іашурина къоламаш чЈогІа хазаетара, цо уыш, кхоош, наггахъ бен ца леладора.

Цхъана Іуьйранна къоламаш чохъ долу гІутакх схъадиллира йоІа. Схъайцира баьццара бос болу къолам. Цуьнца бецан сурт диллира. ТІаккха боьмашниг схъайцира. Цуьнца йоьІан сурт диллира, цхъа хаза бой коьртахъ а йолуш. ЦЈечу къоламца цу баьццарчу арен тЈехъ шортта петІаматан зезагаш

дехкира. Йуха Іашурас сийначу кьоламца хІорд биллира, цу тІехь Іаьржачу кьоламца хІордан кеманаш а дохкуш. Можачуьнца малх биллира.

Массо а кьоламах пайдаэца хиира йоІана. Лекха лаьмнаш, можа малх, сийна хІорд, баьццара аренаш, хьаннаш йара цуьнан суьрташ тІехь.

7 КЛАСС

1. Схьайазйе текст.

ЧІогІа сатеснера бераша біаьсте йаларе. Арахь ло Іуьллура. Шелонна пепнаш лелхаш хезара буса. Амма, пана лела мархаш санна, сихо йоцуш дІаохура дахделла денош, беттанаш. Бекарг баттахь дуьйна наггахь гучуболура малх. Оханан баттахь ло даша доладелира. Ламанан басешкара хьаьвдда догІура зевне татолаш. Іаржделлачу лайн кескаш, лазийнчу саьрмикан меженаш санна, худалуш, текхаш, Іаннашка дІайахара. Иштта дегош, хІинцца хІоа чуьра даьлла кІорни санна, хебаш, лаьмнашкахь хІинца а Іуьллучу лай кІелара хьалагІертара ховха лайн зезагаш.

Басешкара хьаьвдда догІу біаьстенан хиш севчича, тогІи чохь йолу хьун, чІенигаш а йаьтгІа, сийна-баьццара бос эцна, кьонйелла дІахІоьттира.

Баганан, базанан, докхан луьста хьун йаьллачу лаьмнашкара схьахезачу олхазарийн самукъанечу аьзнашка ладоьгІуш, Йоккхачу Бабин ирсан тІулгах долчу дийцаран ойла а йеш, терхи тІехь Іара Мика.

2. Схьайазйе текст.

Ша балхара мукъа волчу хенахь жІаьла цхьацца гІуллакхаш кхочушдан Іамо волавелира Асхьаб. Шега де бохучух атта кхеташ долчу жІаьлина, дукха хан йалале Іемира шега буьйр дича тІедан а, улло деана охьахаа а, дІадижа а, хьалагІатта а, такха а. Кхин а масане дара уьш, цо кхочушдеш долу гІуллакхаш. Салман шен доттагІчух дозалла дина а ца волура.

Аьхкенан заманчохь, де дохделча, гена доцуш догІучу хи тІе лийча воьдура Асхьаб, Салман а оьций. КІантана чІогІа хазаетара хи чохь. Амма цкъа а шен доттагІ доцуш ца воьдура кІант цига.

Айми чу а волий, берда йистехь лаьтташ долчу Борзике шена тІекхойкхура кІанта. Ша долччуьра кхоссалой, цинцаш дІаса а кхуьйсуш, хи чу эkkхара жІаьла. Иза шена улло кхоччушехь, шина а куьйга цунна хи детта волалора Салман.

3. Схьайазйе текст.

ТІай тІехула чекх а ваьлла, новкъа хьалавоьдуш волу со мелла а вохвеллера. Ткъа аьтту агІор Іин чухула, хазачу мукъамехь декаш, охьаохура дагна хьоме Хулхуло. Когаша, цхьа ша-шаха оцу аьтту агІор дІа а верзийна, басах чувоссийра со...

Корта тІулга тІе а биллина, хина дуьхьал вирзина, вехха Иллира со. Аьхкенан довхачу дийнахь гІеххьа малделлачу хин кегийчу тулгІеша эсала хьоьстура дегІ. Меллаша хи чуьра хьала а шершина, гомхачу берда йистехь, гаьннаш а охкийна лаьттаху бІаран ІиндагІе корта а буьллуш, аркьалнехьа бай тІе дІанисвелира со. ДІакхевдина сайн тІоьрмиг коьрта кІел нисбина, бІаьргаш хьабдира ас. Жимма Іийча суна, хаа а луш, наб озийра. Суна хІинца дага ца догІу, хІун гІан-набарш хьаьвзира гонаха. Малхо дегІ боддина, керчина ха харца а карах ца долуш, Іуьллура со.

4. Схьайазіе текст.

Йерриге а гІопа чохь дукха ца йисинера шайн долахь говраш. Уьш а комиссис ца магош йисинарш йара. Царах цхьаь тхайниг йара. Ханна йоккха хиларал совнаха, аьрру бІаьрга тІехь кІай долуш а йара Расха. Говрана Іуналла дар Іийсаний, суний тІехь дисинера. Со цІахь воцчу шина баттахь говре хьожуш хиллачу Іийсас хІинца, со цІа кхаьчна аьлла, говр башха тергал а ца йора. Шен карахдаьлча, наггахь докьаран цІов-м тосура цо, ткьа суна Расха дукхайезара.

Хьекьал долуш говр йара иза. Шега кхайкхича, тІейогІура, шега бехча, ког а кховдабора, сан керайуккьера шекар а, кампет а дІаоьцура цо. Геннара со шена гича а, терсаш, шена тІевоьхура цо со. Йа, ша йаьстина хилча, йодий суна тІе а йогІий, шен корта сан белша тІе буьллура Расхас.

5. Схьайазіе текст.

Іуьйранна араваьлла ахь ладоьгІча, дуьйцийла доцуш, самукьадолу. Хьуьнхара схьахезаш тайп-тайпанчу олхазарийн зевне эшарш хуьлу. Вайн хьаннашкахь эшарш хаза йолуш дуккха а олхазарш ду.

Малх схьакхетталц эшарш ца совцайо цара. Мел дукха ладегІарх кІордор доцуш, башха мукьамаш хеза. Малх схьакхетча, жимма са а даьІна, иза чубузуш, эшарийн ловзар йухадолор ду олхазарша. Сахиллалц декаш, шайн хазачу эшаршца буьйса новкьайоккху цара.

Цу олхазаршна йукьахь адамашца уггар чІогІа гергарло долуш а, кьардайна а хиларца билгалдаьлла ду мокха хьоза. Кор диллина хилча, корох чудогІий а, рагІу кІелахь лаьттаху пхьегІаш чу хьожий а, шена амал бо цо. Цу олхазаро деш дерг доккха зен дац, цо бечу пайдане хьаьжча. Стоьмаш тІехь хуьлуш долу зуламе нІаьний даош кІорнеш кхабарна, Іалашдан деза и башха олхазар.

6. Схъайазйе текст.

Тхан куьпахъ вовшахкхетий, даима ловзуш хуьлура бераш. Цхъацца дуьйцуш, наггахъ кьийсамаш хуьлура церан. Ша-ша бакъ хеташ, кьийсам кIаргбелча, Гоцига хоттура бераша.

Бакъверг а, харцверг а къастош, Гоцис аьллагун тIехъ кьийсам чекхболура. Бераш тешара цо аьллагух. Цунах тамаш бойла а дацара, хIунда аьлча массарна а иза билгалваьллера бакълуйш хиларца.

Цхъана дийнахъ ловзуш дохкучу берашна тIе а веана, уьш чехадора воккхачу стага ИбрахIима, цара шен куьзганан бIаьрг бохийна бохуш. Гоцис шена тIелецира бехк.

– Ахъа бохийнехъ, хIумма а дац. Хъайна хууш дийр дац ахъа и санна дерг, – аьлла, дIавахара воккха стаг.

Бераш цец а девлла лаьтгара, цо и бехк шена тIелацарх тамаш беш. Куьзганан бIаьрг, бераш ловзуш ца хууш буьрка а кхетта, боьхнера. Гоцис даре ца динехъ, бехк хьенан бу, хуур а дацара.

8 КЛАСС

1. Схъайазйе текст.

Бешахъ болх бина а ваьлла, цIехъа вогIура Тавсолта. СхъавогIуш гонахарчу Iаламе кест-кеста бIаьрг тухура цо. Цунна йезара ша вина хIара йурт а, шайн дахаран даима теш хилла лаьтта гонахара и лаьмнаш а. Эскиной йоцчохъ, вахар-вар доцург, бутт а ца баьккхинера Тавсолтас.

Чувахале, ша вогIучу новкъара схъа а вирзина, ЦIен-Бердехъа вахара иза; схъахезира масачу Яссин гIовгIа. Гучуйелира маьI-маьIпера бацо сенйина лекхачу бердан цIен тарх. Бердан йистте дIахIоьттира Тавсолта. ТулгIеша аьгна хин йист лахара кегийра чукерчара, амма берд тешаме бара. Цу ЦIен-Бердехъ, Ясси-хин йистехъ, дIайаханера кхуьнан жималла. ХIетахъ, дукха зама хьалха, бердах киртигаш йохуш баьккхинчу новкъа хитIа йогIура кхунна йезайелла къона Нурбика. Ма товш хуьлура и, гуьлмаьнда а тиллина, кIудал а белша тIехъ хийистехъ лаьтташ, цIечу пошмакхан буьхьиг байн лаьттах а хьоькхуш!

2. Схъайазйе текст.

Бес-бесара ойланаш туьйсу тIулгаша коьрте а, даг чу а...

Халкъо олу: «Хи дIадоьду, тIулгаш дуьсу». Иза доккха маьIна долуш хIума ду. ТогIи чухула охьадогIучу шовданан хи дац дуьйцург, дерриге а совнаха дерг, дош доцуш довш дерг ду. ТIулгаш дац дуьйцуш дерш,

тоҕешкахь Іохку. Дерриге а бакъдерг, сийлахь дерг, стагах кьонаха веш дерг ду.

Кху тІехь аса вовшахдетта гулдина тІулгаш – уыш историн агІонаш, доьналле адамаш, халкыйн уыйраш йу! И тайпа тІулгаш вовшахтоьхча, царах хуьлу шатайпа бІов! Вайн таханалерчу дахаран бІов! ХІора кьонахчун кхетаман бІов! И тайпа бІов йутту тІулгаш ахчанах эцалуш дац. Уыш гуллуш ду хьанал некъ буьллучу хІора стеган кхетамехь. И тайпа тІулгаш алсам гулдаларе терра йу хІора стеган син бІаьвнан локхалла, хазалла, ондалла!

Стенах йутту вай вешан дийцаран бІов? Иза Іаламат исбаьхьа хир йу, массо хІуман тІехь нийса йуттур йу ала-м хаац. Цуьнан нийсалла, ондалла замано зуьйр йу.

3. Схьайазйе текст.

Дингад – иза дехо дуткьа деґІ а долуш, дехках тера жима экха ду. Луьста ира цергаш йу цуьнан. Кегийра кхоьлина бІаьргаш ду. Цунах нохчаша «цІецайоккхург» олу. «Дингад» аьлла цуьнан цІе йаьккхича, иза кертара дІайоьду олуш ду. Иза кертахь хилар пайдехьа хета адамашна, хІунда аьлча цо мукдехкий а, дехкий а хІаллакдо.

Дингадан садоІуш хан йан а йац. Буса а, дийнахь а толлу цо дехкашна. Цхьана дийнахь-бусий итт-пхийтта дахка буу цо, ша оццул жима йоллушехь. Ша йуьзча а ца Іаш, дехкий дойъу цо, шена тІаьхьало йеш. Кхин дахка ца карош ша мацІелча, йухайогІу иза, ша тІаьхьалонна дитина дехкий даа. Хаддаза уьдуш леларо мацІо иза, цундела сих-сиха дуу цо пхьор.

И жима экха керта кхаьчначу меттехь дехкийн хІу дов. Цхьанхьара ша уыш хІаллакдича, кхечахьа дехкий лаха дІадоьду и. Иштта тамашийна экха ду-кх дингад!

4. Схьайазйе текст.

Колхозо йуьртана гена йоцуш, тоґІи чу хи а хецна, бедийн ферма йиллира. Хи тІехь луьйчуш а, йистошца йежаш а хьалакхиира бедан кІорнеш. Ши эзар сов йара уыш.

Бедаш Іалашйан тІейиллина кхоь белхало йара. Цара шен хенахь хІоь а тосура бедашна, бІаьргыІуналла а дора. Буйсанна бедаш чуйерзо бІаьлланган серий а дуцуш, эрз тІе а тухуш, йина баннаш йара. Сарахь оцу баннаш чу лохкура и бедаш белхалоша.

Іомана гонаха луьстта коьллаш йара вовсахьийна. И коьллаш хилар бахьана долуш, боккха аьтто бара чаґІалкхийн а, цхьогалийн а йуьстахйаьлла бад лаца. Бедаш а кьахкош, даррехь тІекхетта бад лаца ца лабара акхарошна. ХІилла ма ду цаьргахь а. И дича коьртахйевр ма йу уыш. ТІаккха хехочо тоьпан цІарца шайн цІока морцур йуйла ма хаьа царна. Цундела, кондарш кІелахь дІа а лечкый, гІа меттах ца хьадеш, бедашна кьайлаха тебара уыш.

5. Схъайазйе текст.

ДІайахара бераллин хаза хан, тІаьхъайисира ишкол а. Хьалхахъа лаьттара кІезиг девза, чолхе делахъ а, тамашийна дахар. Оцу тІаьххъарчу дешаран шарахъ охашимма дукха ойланаш йора, дахаран муьлхачу новкъа гІуо-техъа вайша бохуш. Бакъду, тхойшинна-м, хьехархо а хилла, ишколе вухаверза лаъара.

Хьехархочун болх бан кхин дІа а деша дезара. Ткъа итт класс чекхйоккхуш ткъаткъа шо хенаш а йолуш, кхин дІа а доьшуш лела воккха хиларна, хьехархочун говзалла Іамо аьтто бацара тхойшиннан. Жима волуш да-нана делла, байлахъ висна шен вежаршца вехачу сан доттагІчун Анзоран хьал кхин а аьтто боцуш дара.

Аттестаташ каракхаьчначу буса тхойшинна наб ца кхийтира. Хазахетаро а, шолгІачу дийнахъ дахаре дуьххъара таса йезачу гІулчо а йайьинера наб. И хьалхара гІулч теси́ра охашимма, тракторна тІаьхъа тийсинчу нахаршца йалтийн аренаш охуш. Иштта дІадоладелира тхойшиннан кьинхьегаман дахар.

6. Схъайазйе текст.

Ширачу заманан тІулгаш... Бес-бесара ойланаш туьйсу цара коьрте. Амма цхъа а ца вуьту сапаргІат. Орца доху цара шайн тийналица. ХІунда хетахъ а, царна гергахъ ша-ша бехке хета. Суна дуккха а гина и тІулгаш лаьмнийн чІожашкахъ, боьранашкахъ, бердийн йистошкахъ. Дуккха а ду замано макхдина и тІулгаш хІинца а бІаьвнийн, гІаланийн пенашкахъ. Кхин а сов йу йоьхначу гІишлойн тІулгийн оьланаш.

Амма шу а ца хета дагна хийра, мокха тІулгаш, шога чарташ... Дайн куьг хьоькху шух, сайн дайн озачу беснех санна. Кийра Іаббош чууьйзу шун тІуналла, сайн дайн хьацарш санна. Со цхъаьна ву шуьца, атарх а, вагорх а дІакъасталур воцуш!

Тийналлехъ Іохку шога тІулгаш... Сан генабевлладу дайн дегнаш дохдина, церан паргІато, сий лардина тІулгаш – безам а, мостагІалла а, йамартло а, доттагІалла а, кьизалла а, кьинхетам а хийла гина тешаш.

Йуххедиллар 2.

Йеша магийна литература

5-6 классаш

- 1) Сулаев Мохьмад «Техтохар».
- 2) Бадуев Саьид «Кемсаш».
- 3) Гайсултанов Гумар «Канталг».
- 4) Саракаев Хьамзат «Ширачу Гопехь».
- 5) Шамсудинов Бувайсар. «Жималлин суьйренаш».
- 6) Саидов Саид-Селим «Мажйелла кехатан цуьрг».

7-8 классаш

- 1) Мусаев Мохьмад «Таймин Бийболат».
- 2) Хамидов Абдул-Хьамид «Абубешар».
- 3) Айдамиров Абузар «Кхолламан цхьа де».
- 4) Ахмадов Муса «Боча».
- 5) Бексултанов Муса «Дика ду хьо волуш».
- 6) Хамидов Абдул-Хьамид «Экзамен хаттар».